

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Κωνσταντινουπολίτικα στιχουργήματα. «Η ωραία
Μελπομένη και ο διπρόσωπος εραστής
Νικολάκης»

Πηνελόπη Στάθη

doi: [10.12681/er.221](https://doi.org/10.12681/er.221)

To cite this article:

Στάθη Π. (1997). Κωνσταντινουπολίτικα στιχουργήματα. «Η ωραία Μελπομένη και ο διπρόσωπος εραστής Νικολάκης». *The Gleaner*, 21, 352–365. <https://doi.org/10.12681/er.221>

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

«Ἡ ὥραία Μελπομένη καὶ ὁ διπρόσωπος
ἔραστής Νικολάκης»

ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ Λέανδρου Βρανούση εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ μὴ λείπουν θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ στιχουργήματα, φαναριώτικα καὶ μὴ. Γιατὶ εἶναι σὲ ὅλους γνωστό, πόσο προσφιλὲς τοῦ ἦταν αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ μὲ πόση μαεστρία τὸ χειριζόταν. Αὐτὸ καθιστᾷ ιδιαίτερα δύσκολη τὴν προσπάθειά μου νὰ προσεγγίσω ἓνα παρόμοιο θέμα, ἀφοῦ εἶναι σχεδὸν ἀκατόρθωτο νὰ μιμηθεῖ κανεὶς τὸ γλαφυρὸ του ὕφος καὶ τὴ συνδυαστικὴ του ἰκανότητα.

Παρουσιάζοντας στὴ σύντομη αὐτὴ ἀνακοίνωση κάποια κωνσταντινουπολίτικα στιχουργήματα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα, δανείζομαι τὰ λόγια τοῦ Λέανδρου Βρανούση ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ του στοὺς *Προδρόμους* τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκης, μὲ τὰ ὁποῖα χαρακτήριζε τὴ στιχομανία τῶν λογίων τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα.

«Ἡ νέα γενεὰ στίς ὄχθες τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Δούναβη, στὰ μεγάλα κέντρα τοῦ Ἑλλαδικοῦ καὶ τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ, καλλιεργεῖ τὴν εὐρυθμὴ ἐρωτικὴ στιχοπλοκία, ποὺ διαμορφώνει τὴ Φαναριώτικη ποίηση, αὐτὴν ποὺ ιδιαίτερα ἀγάπησε ἡ λόγια Μοῦσα τῶν τελευταίων δεκαδῶν τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τῶν πρώτων μετὰ τὸ 1800 χρόνων. Ἐμβαθὴ αἰσθηματολογία, ἐξεζητημένη ἐπίδειξη πάθους, στιχουργικὰ παιχνιδίσματα, ἰκανὰ καὶ σὲ μικρὴ μονάχα δόση νὰ φέρουν ἀφόρητη πλησμονὴ στὸ σημερινὸ ἀναγνώστη [...] Σπάνιο νὰ βρῆκαν εἰς στὰ στιχουργικὰ αὐτὰ κατασκευάσματα ἀπλὸ καὶ εἰλικρινὲς τὸ πηγαιῖο αἶσθημα. Οἱ χαμηλόφωνες ἐκμυστηρεύσεις ἀργησαν νὰ βροῦν τὴν ἔκφρασή τους. Εὐκόλα ὅμως κ' ἐντυπωσιακὰ εἶναι τὰ κραυγαλέα ἀναστενάγματα.»¹

Μιὰ τέτοια παρατήρηση, ὅχι τόσο ἐμπεριστατωμένη, τὴν εἶχε κάνει πολὺ νωρίτερα βέβαια, περὶ τὸ 1820, ὁ Χρῦσανθος ἐκ Μαδύτων στὸ Θεωρητικὸ τῆς Μουσικῆς. Ἐναφερόμενος στὸν Πέτρο Πελοποννήσιο λέει ὅτι αὐτὸς μελοποιοῦσε ὅσους στίχους τοῦ ἐδίδοντο, «διότι ἐπεκράτει κατ'

1. Α. Βρανούση, *Οἱ Προδρόμοι*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 11. Ἀθήναι 1957, σ. 7'.

ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τοὺς εὐγενεῖς καὶ λογίους τοῦ ἡμετέρου γένους πνεῦμα στιχομανίαν».²

Ἔχοντας ὡς γνώμονα τὶς ἐπισημάνσεις αὐτὲς παρουσιάζω ἐδῶ τέσσερα δημιουργήματα τοῦ κωνσταντινουπολίτη συγγραφέα καὶ ἐκδότη Ἀναστασίου Πνευματίου.³

Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ πρώτου βιβλίου εἶναι:

*Ἡ ὠραία Μελομένη καὶ ὁ διπρόσωπος ἔραστής Νικολάκης.
Αἰήγησις ἀξιοπερίεργος παρασταίνουσα τὰ πάθη τοῦ ἔρωτος, μὲ ἱστορίας
καὶ τραγουδάκια μὲ τοὺς σκοποὺς τῶν, συντεθέντα καὶ ἐκδοθέντα
ὑπὸ Ἀ. Πνευματίου*

Τόπος ἐκδόσεως εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἔτος τὸ 1849.⁴

Στὸ βιβλίον, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 64 σελίδες, ἐναλλάσσονται πεζὰ καὶ ἔμμετρα κείμενα καὶ ἀπὸ τὴν σελίδα 48, ἔπου τελειώνει πλέον ἢ δακρύβρεχτη ἱστορία, ἀκολουθοῦν στίχοι διάφοροι στὸν ἔρωτα. Πρὶν διηγηθῶ σύντομα αὐτὴ τὴν ἱστορία, παραθέτω τοὺς εἰσαγωγικούς στίχους γιὰ νὰ μοῦμε στὸ ἐρωτικὸ κλίμα, τὸ ὁποῖο ὑπόσχεται ὁ τίτλος.

*Εὐχαριστεῖται ὁ καθεὶς τὴν ἄνοιξιν νὰ βγένῃ,
προῦτ εἰς τὸν περίπατον καὶ τὴν δροσιὰν νὰ πέσῃ.
Ὅπου φυσᾷ γλυκὸς ἀήρ, τὰ ἄνθη λουλουδίζουν,
καὶ τὰ πουλάκια νόστιμα νὰ κελαῖδοῦν ἀρχίζουν.
Μίαν ἀγῆν ἀπὸ αὐταῖς ὄντας προῦτ ἀκόμη,
νέος ὠραῖος ἔκίνησεν ἀπὸ τὸ Σταυροδόμι,
Νὰ ἄγῃ ἔς τὸν περίπατον πρὸς διασκέδασίν του,
νὰ ἐγλεντίσ᾽ ὀλίγον τι, νὰ εὐφρανθ᾽ ἡ ψυχὴ του.*

2. Χρυσάνθου ἀρχιεπισκόπου Διραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ἐν Τεργέστη 1832, σ. 1.

3. Τὴν ἐκδόση αὐτὴ παρουσίασαν οἱ Φίλιππος Ἡλιού, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. 1800-1863, Προσθῆκες-συμπληρώσεις», *Τετράδια Ἐργασίας* 4 (1983), ἀρ. 1296, καὶ Evangelia Balta, *Karamanlidika, Additions (1584-1900)*, *Bibliographie Analytique*, Athènes 1987, σ. 27.

4. Σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ καὶ μὲ τὰ ἄλλα δημιουργήματα τοῦ Ἀναστασίου Πνευματίου βλ. Α. Πολίτη, «Οἱ ῥίμες», ἔμμετρος ἀφηγήσεις περιστατικῶν», *Τετράδια Ἐργασίας* 15, *Ἡ Λαϊκὴ λογοτεχνία στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη (19ος - καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.)*, Ἀθήνα 1995, σ. 87. Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ ὅτι μιὰ δευτέρη ἐκδόση τοῦ μυθιστορήματος αὐτοῦ ἔκανε ὁ Γεράσιμος Πεντάκης τὸ 1856: *Ἡ ὠραία Μελομένη καὶ ὁ ἔραστής τῆς Νικολάκης*, Ἀλεξάνδρεια, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἰωάννου Μούσκου, 1856.

Εἰς τὴν περιδιάβασιν ἀπήντησε μίαν νέαν
ἔλαμπεν ὡς τὸν ἥλιον, ἦτο πολὺ ὄραία.
Καθὼς τὴν παρατήρησεν ὁ νέος τὴν ὠρέχθη,
ἀμέσως εἰς τοῦ ἔρωτος τὸ δίκτυον ἐμπλέχθη.
Εὐθὺς τὴν διασκέδασιν ἄφησε κατὰ μέρος,
ἐνῶ εἰς τόσῃ συλλογῇ τὸν ἔβαλεν ὁ ἔρωτος.
Ἀκολουθεῖ κατόπιν τῆς, τὸ σπῆτι τῆς μανθάνει,
ἀμέσως ἔρωτος φωτιά εἰς τὴν καρδιάν του βάνει.

Ἡ ὄραία εἶναι ἡ Μελοπομένη καὶ ὁ ἐρωτοχτυπημένος νέος εἶναι ὁ τσελεπή Νικολάκης, πού τὴν ἀγάπησε μὲ τὴν πρώτη ματιὰ καὶ τῆς ὁμολογοῦσε τὸν ἔρωτά του μὲ ραβάζια,⁵ γεμάτα στίχους ὅλο πάθος, τὰ ὅποια πηγαινόφερνε ὁ «δοῦλος» του. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μελοπομένη δὲν ἔμεινε ἀδιάφορη στὸν τόσο φλογερὸ ἔρωτα καὶ ἀνταποκρίθηκε μὲ παρόμοια ραβάζια, πού ἔφταναν στὰ χέρια τοῦ Νικολάκη μὲ τὴ βοήθεια τῆς «δούλης» τῆς. Τὸ ζευγάρι εἶχε καὶ σύντομες συναντήσεις, ὅσο τοὺς ἐπέτρεπε ὁ ὕπνος τῶν γονιῶν τῆς Μελοπομένης! Ὁ Νικολάκης, ὅμως, μιὰ μέρα πού ἡ ἀγαπημένη του ἀρρώστησε καὶ «βλέποντας ὅτι ἡ στενοχωρία του ηὔξανε ἀπεφάσισε νὰ υπάγῃ εἰς τὰ Θεραπεῖα νὰ διασκεδάσῃ».⁶ Ἐκεῖ στὰ Θεραπεῖα,⁷ ἀντάμωσε ἕνα φίλο του, ὁ ὁποῖος εἶχε μιὰν ἀδελφή, τὴν Κατήγκω. Ἄρχισε λοιπὸν ὁ διπρόσωπος Νικολάκης νὰ ἀλησμονῇ τὰς ὑποσχέσεις ὅπου εἶχε δώσει εἰς τὴν Μελοπομένην, καὶ ἀποφάσισεν ὅτι ἂν ἤθελε ἡμπορέσῃ νὰ καταπέσῃ τὴν Κατήγκω νὰ τὸν ἀγαπήσῃ, νὰ λατρεύῃ τὸν ἔρωτα καὶ μὲ τὰς δύο, ἕως ἐπιτύχει νὰ στεφαναθῇ τὴν μίαν ἀπὸ αὐταῖς.⁸ Ἡ ὅλη ἱστορία τελειώνει ὅταν ἡ διπροσωπία τοῦ Νικολάκη γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ ἀπὸ τίς δυὸ υποψήφιες νέφες καὶ ὁ ἐπίδοξος γαμπρὸς «ἀπὸ τὴν λύπην, λοιπὸν καὶ τὴν ἐντροπὴν του, δὲν ἀπέρασεν οὐκὼ ἡμέρας καὶ ἀναχώρησεν εἰς τὰς Ἀθήνας».⁹ Ὅσο γιὰ τὴν ὄραία Μελοπομένη «μετ' ὀλίγον καιρὸν τὴν υπάν-

5. Τὰ ραβάζια εἶναι τὰ ἔμμετρα ὁμοιοκατάληκτα τμήματα τοῦ κειμένου.

6. *Μελοπομένη...*, σ. 33.

7. «Τὰ Θεραπεῖα, ὧν ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία τιμᾶται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἦσαν ἄχρι τοῦ 1821 τὸ θερινὸν ἐνδιαίτημα, τῶν ἀριστοκρατικῶν ἐφ' ἡμῶν Γραικικῶν οἰκογενειῶν, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐξ αὐτῶν ἡγεμονεύσαντες τῆς Δακίαις, ἐνταῦθα διῆγον τὰς ἐν ἀπραγμοσύνῃ αὐτῶν ἡμέρας, καταναλισκόμενοι εἰς οἰκοδομὰς καὶ δενδροφυτείας, μακρὰν τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ὁθωμανῶν, οἵτινες, πρὶν κατασταθῶσι κοινὰ τὰ ἀτυμπλοῖα, δὲν ἐπεχωρίαζον εἰς τὰς ὑπὲρ τὸ Σωσθένειον Εὐρωπαϊκὰς τοῦ Βοσπόρου ἀκτὰς, ὡς ἀπεχούσας τοῦ κέντρου τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας». Σιακράτου Βυζαντίου, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. Β', Ἀθήνησι 1862, σ. 151.

8. *Μελοπομένη...*, σ. 34, 36.

9. *Μελοπομένη...*, σ. 47.

δρεψαν οί γονεῖς της με ἕναν νέον πολὺ καλλίτερον ἀπὸ τὸν Νικολάκη, με τὸν ὁποῖον ἀπέρασε ζωὴν εὐτυχεστάτην».¹⁰

Ἡ οἰκονομία τοῦ μυθιστορήματος θυμίζει αὐτὴν τοῦ Ἔρωτος ἀποτελέσματα.¹¹ Οἱ ἥρωες ἐκφράζουν τὸν ἔρωτα, τὸν πόνο, τὸν καημὸ, τὸ πάθος καὶ τὴν δυστυχία τους ὁ ἕνας στὸν ἄλλον με ραβδάσια, τῶν ὁποίων κομιστὲς εἶναι οἱ «δοῦλοι» τους, καὶ γιὰ νὰ διασκεδάσουν τὴν ἀγωνία τους, ὅσο περιμένουν ἀπάντηση, τραγουδοῦν τραγούδια σχετικὰ με τὴν περίστασι. Ἐτσι καταγράφονται οἱ στίχοι 13 τραγουδιῶν, πού παρεμβάλλονται στὴν κυρίως διήγηση καὶ στὰ ὅποια περιέχονται ἐπικλήσεις στὸν ἔρωτα, πάθη, πόνοι καὶ στεναγμοί, ὕμνος στὰ κάλλη τῆς ὁμορφῆς ἀλλὰ καὶ μοιρολατρία. Οἱ ἀρχικοὶ στίχοι τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

- Ὡ ἔρωτα ἐπίβουλε, ἀπατεῶν καὶ πλάνε, 4.¹²
- Πάθη καὶ πόνοι με τριγυροῦσι, 4.
- Τὰ μάτια σου θεά μου, με καίουν τὴν καρδιάν μου, 4.
- Σήμερον ἄλευθερόθικα ἔποῦ εἶμουν σκλαβομένος, 11-12.
- Ἐξαφρα ὡσὰν κλέπτῃς ἔρωτος ὁ πονηρός, 12.
- Ποῖος ἄλλος ἄν ἐμένα εἶναι τώρα εὐτυχής, 13-14.
- Ἐὰν θελήσῃ ἡ τύχη μου διὰ νὰ ἀπολαύσω, 19-20.
- Ἐκεῖ ὅπου εὐδοίσκουμον σὲ μέγιστ' ἡσυχία, 22.
- Ποῖος ἄλλος δοκιμάζει τοὺς δικούς μου στεναγμούς; 30.
- Τί ὦρα δυστυχέστατη, τί μέρα λυπημένη! 32.
- Εἰς τὰ Θεραπιά ἡ τύχη ἠθέλησε νὰ καταστήσω, 35.
- Σήμερον πρέπει θλιβερὰ τὴν τύχη νὰ θρηνήσω, 37.
- Εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔμεινε ἔς τὸν κόσμον ἔμπιστοσύνη, 46.

Τὰ στιχορρήματα πού ἀναφέρονται ὡς τραγούδια, δυστυχῶς, δὲν ἔχουν ἐνδείξεις μουσικῆς (ἤχους ἢ μακάμια) παρὰ μόνο σὲ δυὸ περιπτώσεις δηλώνεται ὅτι τὸ συγκεκριμένο τραγούδι τραγουδιέται με τὸ σκοπὸ κάποιου ἄλλου προφανῶς γνωστοῦ στοὺς ἀναγνώστες. Ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὴ σελίδα 5 ὁ Νικολάκης τραγουδάει «Πάθη καὶ πόνοι με τριγυροῦσι» καὶ ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη: «σκοπὸς εἰς τὸ Ἡ φύσις ἄρχισε κλπ.». Τὸ

10. *Μελομένη...*, σ. 47.

11. Ἔρωτος Ἀποτελέσματα, ἐπιμ. Mario Vitti, ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1989. Γιὰ τὴν μικτὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν λογοτεχνημάτων βλ. καὶ Γιώργου Κεχαγιόγλου, «Ἀπὸ τὰ Ἔρωτος ἀποτελέσματα τοῦ Ι. Καρατζά ως τὸν Θέροσανδρο τοῦ Ε. Φραγκοῦδης: σὺς ἀπαρχές τῆς Νεοελληνικῆς καὶ τῆς νεότερης Κυπριακῆς πεζογραφίας», *Σημεῖο* 4 (1996) 116-122.

12. Οἱ ἀριθμοὶ πού ἀκολουθοῦν παραπέμουν σὲ ἀριθμὸ σελίδας.

Ίδιο παρατηρούμε και παρακάτω όταν στο τραγούδι «Τὰ μάτια σου θεά μου, μὲ καίουν τὴν καρδιάν μου», δηλώνεται ὅτι ὁ σκοπὸς εἶναι: «Ἐς τὸν τάφον μου ἐπάνω».

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καὶ μεταξὺ τῶν σελίδων 48 καὶ 64 ὑπάρχουν ἑπτὰ τραγούδια ἑλληνικὰ ἐκτὸς μυθιστορήματος:

Ἐτερον εἰς τὸν ἔρωτα

Ἔρωτα σκληρότατε, διόλου δὲν μὲ λυπῆσαι, 48.

Τὸ παράπονον τοῦ ἔραστοῦ

Ποῖος μπορεῖ καὶ δύνεται διὰ τὰ βαστάξι, 48-49.

Τὸ μαργιόλικο πουλάκι

Κάθε προῦ ἕνα πουλὶ ἤρχετο ἔς τὸν πακτσέ μου, 49.

Εἰς διάφορα ὀνόματα (ἀκολουθοῦν 38 δίστιχα σὲ διάφορα γυναικεῖα ὀνόματα κατ' ἀλφάβητο)

Ἀνέστω, Ἀγγέλω, Ἀνήτσα, Ἀνθή, Ἀργυρώ, Βασιλικώ, Βιολέτα, Γαρουφαλιά, Γιωργούλα, Δεσποιοῦλα, Δροσήτσα, Δημητρούλα, Ἐλέγκω, Ἐραστή, Εἰρήνη, Ζωήτσα, Ζαφείρα, Ζαμπέτα, Θεοδοροῦλα, Θεανώ, Καλήτσα, Κατήγκω, Καλλιόπη, Κλεοπάτρα, Κασσάνδρα, Λοξάνδρα, Μαργιόγκα, Μερσυνιώ, Πηνελόπη, Σμαράγδη, Σοφή, Ταρσήτσα, Φρόσω, Φωτεινή, Ντουντού, Χρυσούλα, Χαρίζλεια, Χατζήρα 50-53.

Στις παρακάτω σελίδες δημοσιεύονται κι ἄλλα στιχογραφήματα:

Ἐτερον — Μπῆρ γιουζελέ μαῖλ ὀλτούμ,¹³ δὲν ἔχω ἡσυχίαν..., 53-54.

Ἐτερον — Ἐρωτας ἔχει παιχνίδια καὶ κεντρώνει μαῦρα φρούδια, 54.

Ἐτερον — Ἀφότου καὶ ἐμίσεψες ἕνα καλὸν δὲν εἶδα, 54.

Ἐτερον — Ἀδτὸ τὸ ἄχ ὅταν τὸ πῶ τὸ στῆθος μου ἀνιώνω, 55.

Ἡ παρῆκορος γυνή — Τώρα ἤβγε νέα μόδα, φουστανάκι ἀπὸ τζαν-φέσι,¹⁴ 55.

Στὴ σελίδα 58 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλο «Τουρκικὰ» δημοσιεύονται τραγούδια μὲ τίς μουσικὲς ἐνδείξεις τῆς τουρκικῆς μουσικῆς:¹⁵

13. = Ἀγάπησα μιὰν ὄμορφη.

14. = τουρκ. canfes, περσ. can-fiza = μεταξωτὸ ὄφρασμα, χωρὶς σχέδια, λεπτούφαντο, γυάλιστερό.

15. Γιὰ τὴν κατανόηση τῶν μουσικῶν ὄρων καὶ τῶν ἀντιστοιχιῶν τῶν μακαμιῶν μὲ τοὺς ἤχους τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς βλ. Στεφ. Δομεστίου, Ἐρμηνεία τῆς Ἐξωτερικῆς μουσικῆς καὶ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1843, σ. 14-43 (ἀναστατικὴ ἐκδοσις Κουλτούρα 1988), Ἰωάννου Γ. Ζωγράφου Κεῖβελι, Μουσικὸν Ἀπάνθισμα (Μεδζιμουάι Μακαμάτ) Διαφόρων ἁσμάτων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1872, σ. 7'-14'.

Σαρκή άτζέμ άσιράν, ούσοούλ άγήρ Σεμαγι
*Μπιό γκιουζελέ μπεντέ γκιουιούλ*¹⁶..., 58. [*Bir güzele bende gönül...*]
 Σαρκή πεγιατή άραπάν, Ούσοούλι Σοφιάν
*Μπιό ντιλπερι σεβέορηκεν μπιλμέμ νέ ολτοούμ*¹⁷..., 59. [*Bir dilberi se-*
veriken, bilmem ne oldum...]

Σαρκή Χουσεγινί, Ούσοούλι Σεμαγι
Σεβτιτζεγιμ άσκηρά όιλετιό άμάν,¹⁸ 60. [*Sevdiceğim aşkına öyle-*
dir, aman...]

Νέα Όθωμανικά κωτσάκια.¹⁹
Μπουοραζήν άλτηντά νταγλάο,²⁰ 61. [*Burgazın altında dağlar...*]
 έπερον
Ταμπουράμ τσαλά τσαλά, άμάν σέντε,²¹ 61-62. [*Tamburam çala,*
çala, aman sende...]

έπερον.
Κωτσεή άλτήμ κατσακτάν νεή,²² 61-62. [*Köçeyi aldım kaçaktan*
neñni...]

Όθωμανικοί Μανέδες

Γιαρή γιανήκ κεστή όμορούμ,²³ 62-63. [*Yarı yanık geçti ömrüm...*]

Σέ έρευνα, πού έγινε στις άνθολογίες τραγουδιών τών χρόνων εκείνων, δηλαδή στην *Ευτέρπη* τών Θεοδώρου Φωκαέως και Σταυράκη Βυζαντίου τοϋ 1830, στην *Πανδώρα* τοϋ Παπᾶ Παράσχου Φωκαέως, Κωνσταντινούπολη 1843, και στην *Αρμονία*, Κωνσταντινούπολη 1848, δέν βρέθηκε κάποιο τραγούδι κοινό με αυτά τοϋ Πνευματικά. Άλλά και στις παλιότερες γνωστές συλλογές τραγουδιών, χειρόγραφες και δημοσιευμένες, δέν μπόρεσα νά έντοπίσω σ' αυτό τó πρώτο στάδιο τῆς έρευνάς μου κάποιο άπό αυτά τά τραγούδια.²⁴

16. = 'Η καρδιά μου είναι σέ μιάν όμορφη...

17. = 'Ενώ άγαπούσα μιάν όμορφη δέν ξέρω τί μου συνέβη...

18. = 'Άγαπημένη μου, στόν έρωτά σου είναι έτσι, άμάν...

19. Κωτσάκια ή κοτζάκια ή κοτσάκια = δίστιχα άσμάτια συνήθως έρωτικά, λιανοτράγουδα. Έμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικό τῆς Μεσαιωνικῆς Έλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας*, τ. Η', σ. 308, Θεσσαλονίκη 1982.

20. = Τά βουνά κάτω στην Άντιγόνη (ένά άπό τά Πριγκιπόνησα).

21. = Παίζοντας συνεχώς τόν ταμπουρά μου, όχ και σύ...

22. = Πῆρα στά κρυφά τόν χορευτή τó ναζιάρη...

23. = 'Η ζωή μου πέρασε μισοκαμένη...

24. 'Αντιε Φραντζή, *Μισμαγιά, Άνθολόγιο φαναριώτικης ποίησης κατά τήν έκδοση Ζήση Λαούτη (1818)*, Άθήνα, Βιβλ. Έστία, 1996, σ. 256-282, χφ. Μ. Βατοπεδίου 1428.

‘Ο Πνευματικός, ωστόσο πρέπει να γνώριζε καλά τὸ Ἔρωτος Ἀποτελέσματα καὶ νὰ ἐπηρεάστηκε ὅχι τόσο ἀπὸ τὴν πλοκὴ, ὅσο ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ ἔργου. Στιχοπλόκος ὅπως ἦταν, ἢ ἐναλλαγὴ τοῦ πεζοῦ μὲ τὸ στιχούργημα τοῦ ταίριαζε ἀπόλυτα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ διάρθρωση ἡμῶς, ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσει τὸ πρότυπό του μὲ τὶς τρεῖς ἀνεξάρτητες ἱστορίες, πρόσθεσε μέσα στὴν κύρια διήγηση ἄλλη μία ἱστορία, ποὺ ἀναφέρεται στὸν Νίκανδρο καὶ στὴν Κλεοπάτρα, στὸν ἄτυχο ἔρωτά τους καὶ στὸ θλιβερό τους τέλος. Ἡ ἱστορία αὐτὴ παρουσιάζεται νὰ εἶναι καταγραμμένη σὲ βιβλίον ποὺ διαβάζει ὁ Νικολάκης, ὅταν δὲν τραγουδαίει καὶ δὲν γράφει «ραβία». Στρεῖζω τὴν ἄποψη γιὰ τὴ μακρινὴ μίμηση καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πνευματικός ἐκδίδει τὸ Ἔρωτος Ἀποτελέσματα, τὸ 1864 στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔκδοση ἢ ὁποία δὲν ἔτυχε προσοχῆς (σὲ πρόσφατο βιβλιοπωλικὸ κατάλογο μάλιστα αὐτὴ ἢ ἔκδοση δηλώνεται ὅτι περιέχει πολλὰ ζυλογραφίαις).²⁵

Στὴ συνέχεια θὰ παρουσιάσω μὲ συντομία τὰ ἄλλα τρία βιβλία τοῦ Ἀναστασίου Πνευματικά.²⁶ Τὸ δεῦτερο βιβλίον Ὁ Βουλγαροφαναριώτης ἦτοι τὰ ἀπόκρυφα τῶν ἐρωτευμένων νέων καὶ νεανίδων. Μετὰ διαφόρων ἐρωτικῶν Γραικικῶν καὶ Τουρκικῶν νέων ἀσμάτων, συνταχθέντα ὑπὸ Ἀ. Πνευματικά, εἶναι ἔκδοση Κωνσταντινούπολης τοῦ 1853.²⁷ Ἡ μορφὴ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 32 σελίδες καὶ εἶναι ὅλο γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους ἀλλὰ καὶ σὲ τροχαϊκοὺς ὀκτασύλλαβους²⁸ ὅταν πρόκειται γιὰ τραγούδι. Τὸ βιβλίον διαιρεῖται σὲ δύο διαλόγους (α΄ σ. 11-16, β΄ 19-23) τοῦ συγγραφέα μὲ τὸν φίλο του Βούλγαρη (ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου Βουλγαροφαναριώτης) καὶ σὲ ὁλοκληρωμένα στιχοιργήματα σχετικὰ μὲ τὰ ὅσα διαμείβονται μεταξὺ τῶν δυὸ φίλων.

25. Πρόκειται γιὰ τὸν κατάλογο τῆς 38ης Δημοπρασίας, 31 Μαρτίου 1995, τοῦ Βιβλιοπωλείου Σπανοῦ. Στὸν ἀριθμὸ 238 περιλαμβάνεται μέσα σὲ μιὰ συλλογὴ χαρακτηρισμένη ὡς «Συλλογὴ 16 σπανίων ποιητικῶν φυλλαδίων, δεμένα μαζὶ σὲ ἓναν τόμο».

26. Στὸν ἴδιο βιβλιοπωλικὸν κατάλογο καὶ στὸ ἴδιο λῆμμα σημειώνεται ἄλλη μιὰ ἔκδοση τοῦ Ἀναστασίου Πνευματικά, Ἡ διασκέδαις τῶν Νέων καὶ Νεανίδων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1852.

27. Βλ. E. Balta, *Karamanlidika, Additions (1584-1900)*, Athènes 1987, σ. 44, καὶ Φίλιππου Ἡλιοῦ, «Νέες προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, 1800-1863», *Τετράδια Ἐργασίας* 10 (1988) 390.

28. Βλ. Samuel Baud-Bovy, «Ἐνας Φαναριώτικος στίχος: “Ὁ τροχαϊκὸς δεκαπεντασύλλαβος”», *Νέα Ἐστία* τχ. 1276 (1 Σεπτ. 1980) 1224-1226.

Ἔτσι στὸ τέλος τοῦ πρώτου διαλόγου ὑπάρχουν δύο στιχουργήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεύτερο εἶναι τραγούδι:

Ὁ ἐραστῆς πρὸς τὸ Σουλτανιὸ
 Ἄφ' ὅτου ἐγεννήθηκα, κ' ἐφάνηκα στὴν σφαίρα, 16-17.
 Νέον ἄσμα τῆς Σουλτανιῶς (σκοπὸς εἰς τὸ Μανιό).
 Μ' εἶχ' ἡ τύχη μου γραμμένον, ἐραστὴς σου γὰ γενῶ, 17-18.

Στὸ τέλος τοῦ δευτέρου διαλόγου βρίσκουμε τέσσερα στιχουργήματα:

Σταβροδρόμι²⁹
 Στὸ Σταυροδρόμ' ὁ ἔρωτας ἄπλωσε ταῖς ἀσπίδες, 23-24.
 Τσουπαλή³⁰
 Στὸ Τζουπαλή συνέπεσε καὶ ἤμουν μὴν ἡμέρα, 24-25.
 Ἡ Ψωμαθιανὴ Σμαραγδίτσα
 Ἡ Σμαραγδίτσα ἦτονε ἔς τὰ Ψωμαθιά³¹ κολῶνα, 25-27.
 Ἐτερα
 Αἰ νέαις στὸ Πεσίκτασι³² συμβούλιον ποιῆσαν, 28.
 Στὰ Θεραπιά ὁ ἔρωτας ἐκούρτισε τσατήρι,³³ 28.

Στὸ τέλος κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Τραγούδια Τουρκικὰ» προστίθενται πέντε τραγούδια τουρκικὰ, γραμμένα μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἔχουν ἐνδείξεις μουσικῆς καταγράφονται, δηλαδὴ, οἱ δρόμοι, τὰ μακάμια σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα τραγουδιοῦνται:

Μακάμ χητζάζ
 Α Καρά τεννηζτέ γιάο ὄλσὰ γιαημά,³⁴ 29.
 [Karadeniz'de yar olsa yanima...]
 Μακάμ χητζάζ
 Κοῦλ ἀτζήλ κέλ ἀσλινέ τουρζουλουῦν,³⁵ 30.

29. Πρόκειται γιὰ τὴν κεντρικὴ συνοικία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς Κωνσταντινούπολης, στὴν ὁποία δέσποζε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, εἶναι τὸ λεγόμενον Πέραν.

30. Τσουμπαλή, Δζουμπαλί, συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Κερατίου κόλπου, πρὶν ἀπὸ τὸ Φανάρι, κοινότητα ἑλληνικὴ, ἡ ὁποία συντηροῦσε ναοὺς καὶ σχολεῖα.

31. Τουρκ. ὄνομασία Kumkari. Βλ. Σκαρλάτου Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, Ἀθήνησιν 1851, σ. 276.

32. Τουρκ. Beşiktaş, τὸ Διπλοκιδόνιον, προάστιο τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, Σκαρλάτου Βυζαντίου, ὁ.π., τ. Β', σ. 93-101.

33. = ἔστησε σκηνή.

34. = Ἄχ καὶ νὰ ἴτανε ἡ ἀγάπη μου δίπλα μου στὴ Μαύρη Θάλασσα...

35. = Ἄνοιξε ρόδο κι ἔλα, ποιὰ ἢ αἰτία τῆς ἀργοπορίας...

[*Gül açıl, gel, aslı ne durgunluğün...*]

Μακὰμ χητζάζ

Πὸ κιορουστὲ μιὰν πεγετήμ, | σενή σεβτήμ ἐγέντημ,³⁶ 30-31.

[*Bir görüştü mian beyendim, | seni sevdim efendim...*]

Μακὰμ χουσεϋνῆ

Ἄτεσήμ γιάνματαν τουτουνοὺμ τουτέο,³⁷ 31.

[*Ateşim yanmadan tütünüm tüter...*]

Μακὰμ ράστ

Πὸ γισλὰν ἀτ γερέκτηο, ἀσκηλὰν γαιοισά,³⁸ 32.

[*Bir [hızlan] at gerektir, aşk ilan yarışa...*]

Οἱ διάλογοι ἀναφέρονται σὲ θέματα, κάπως πικάντικα, τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ κυρίως τοῦ Φαναριοῦ, τοῦ Σταυροδρομίου καὶ τῶν Ταταύλων. Ὁ Βουλγαροφαναριώτης καυχιέται ὅτι ἔχει μαζέψει ὑλικὸ ἀπὸ κουτσομπολιά, δυὸ σακιὰ γεμάτα, καὶ προτίθεται νὰ τὰ γράψει:

*Ἡ δουλειά μου εἶναι τούτη, περπατῶ στοὺς μαχαλάδες
σὰν σπιγοῦνος μπένω βγένω, εἰς ταῖς γραῖες ταῖς κυράδες
Μὲ ὀλίγον τι ταμβάκο, καὶ καφέ πενήντα δράμια,
τὴν καλύτερη κεράτσα δύναμαι νὰ κάμω ἄμνια.³⁹
Μὲ τὰ πανουργήματά μου, εὐκολώτατα πλανῆται
κ' ὅσα γίνουν στὸ Φανάρι, ὅλα μὲ τὰ διηγῆται
Καὶ ἐγὼ ἀπ' τ' ἄλλο μέρος, τὰ στιβάζω στὸν τορβά μου,
καὶ τὸ βράδου κούτσα κούτσα, τὰ πηγαίνω στὸν ἀντά μου.*

Παρελάνουν ἔτσι τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς στὶς συνοικίες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ γίνεται μιὰ γενικότερη κοινωνικὴ σάτιρα. Οἱ χαρτορίχτρες, τὰ κορίτσια ποὺ κάθονται στὰ παράθυρα καὶ προσπαθοῦν νὰ πλανέψουν τοὺς νέους, τὸ ντύσιμό τους καὶ γενικὰ ἡ συμπεριφορὰ τους, οἱ ἐρωτικὲς ὑποθέσεις διαφόρων καὶ οἱ νεοφερμένες συνήθειες εἶναι τὰ θέματα ποὺ ἐκθέτει μὲ ἀρκετὰ καυστικὸ τρόπο ὁ Πνευματικός.

36. = Μὲ μιὰ ματιὰ μοῦ ἀρέσατε, σῶς ἀγάπησα κυρία μου...

37. = Προτοῦ ἡ φωτιά μου νὰ καεῖ καπνίζει ὁ καπνός μου...

38. = Χρειάζεται ἓνα γρήγορο ἄλογο, νὰ συναγωνιστεῖ τὴν ἀγάπη μου...

39. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὴ λέξη ἄμια = θεία ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ πατέρα, πατραδέλφη, Ἰωάν. Σταματάκου, *Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σ. 203.

Τὸ ἴδιο ἔτος τὸ 1853 πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἀναστάσιος Πνευματικός ἐκδίδει τὴν *Ἠχώ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιέχουσα νέα ἄσματα ἐρωτικά, ἀστεῖα καὶ Ὀθωμανικά*.⁴⁰

Τὸ βιβλίο αὐτὸ μοιάζει νὰ ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια τοῦ προηγουμένου, ἀφοῦ ἡ διάρθρωσή του εἶναι ἡ ἴδια καὶ τὰ πρόσωπα ἐπαναλαμβάνονται. Ὁ Βουλγαροφαναριστὴς καὶ ὁ αἰώνια ἀφραγκὸς συγγραφέας συνομιλοῦν σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους, σχολιάζουν πικρόχολα καὶ κουτσομπολεύουν ὅ,τι τοὺς φαίνεται περίεργο. Τὸ προσφιλές τους θέμα, βέβαια, εἶναι τὰ κορίτσια, τὰ παντρολογήματα, οἱ ὑποκρισίες τῶν γυναικῶν, οἱ νεαροὶ κομψούμενοι καὶ οἱ ἐπαρχιδῶτες ποὺ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν πρωτευουσιάνικους τρόπους:

*Ἐπειτα ἂν ἐρωτήσης κάθε νέου τὴν πατρίδα,
σία καὶ θ' ἀράξω τώρα κάπου μ' εἶδες κάπου σ' εἶδα.
Ἄλλοι εἶν' ἀπὸ τὴν Χίο μερικοὶ ἀπ' τὰ χωριά της
νὰ ἰδῆ αὐτὸν ποὺ στέκει εἶν' χοντροτάτος χωριάτης,
ἀπὸ μέσ' ἀπ' τοὺς Ὀλύμπους πέρασι ἔκαμνε ζευγάρι
τώρα μὲ τὰ ματογνάλια, τὸν θαρρεῖς ἀπ' τὸ Φανάρι.
Ἴδον τι ἄλλος Θημιανούσης ἔσπον ἔσπερνε βαμπάκι,
ἔβαλε κ' αὐτὸς σουρτούκο ἔγεινε τζοβεντουδάκι.*

Τὰ κωνσταντινουπολίτικα τοπωνύμια ἐπανέρχονται καὶ πάλι. Τὸ Σταυροδρόμι, τὰ Ταταῦλα, ὁ Γαλατάς, τὸ Πογιατζοχώρι,⁴¹ τὸ Νεοχώριον, τὰ Θεραπειά, τὸ Ἀρναούτσιο καὶ τὸ Πουγιούκντερε τραγουδιούνται, κυρίως γιὰ τὰ ἄμορφα κορίτσια τους. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τελειώνει μὲ ἕξι τουρκικὰ τραγούδια, ποὺ εἶναι γραμμένα μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες καὶ ἔχουν καὶ τίς μουσικῆς ἐνδείξεις τῶν μακαμιῶν πάνω στὰ ὁποῖα τραγουδιούνται:

Μ α κ ἄ μ γ ι ο υ ζ ἄ μ

*Γκελὴν ὀλτοῦμ ἀλλή πολλοὺ γκεήμετημ*⁴² 28.

[*Gelin oldum alli pullu giymedim...*]

Σ α ρ κ ἡ σ α π ἄ γ

Μπιὸ γκιουρυστέ πεγεντῆμ σενῆ σεβτῆμ ἐφέντημ,⁴³ 29.

[*Bir görüşte beyendim seni sevdim efendim...*]

40. Evangelia Batta, ὀ.π., σ. 42.

41. Τὸ Πογιατζοχώρι ἢ Μπογιατζήσιο εἶναι τὸ Βαφροχώριον.

42. = Ἐγίνα νύφη δὲν φέρεσα κόκκινα καὶ μὲ βοῦλες...

43. Τὰ τέσσερα τραγούδια ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἴδια μὲ αὐτὰ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος στίχος ἐρμηνεύεται στὶς σημειώσεις 30, 31, 32, 33.

X η τ ζ ά ζ

Gkheōl ātōhl gkēl āslh ve vtourokouñlouōn, 29.

[*Gül açil, gel, asli ne durgunluğun...*]

Φ ε ρ α χ ν ά κ

³*Ateşim yanmadan tütünüüm tüter*, 30-31.

[*Ateşim yanmadan tütünüüm tüter...*]

Φ ε ρ α χ ν ά κ

Karā tenēz giāo giakīn ōlsā yanimā, 31.

[*Kara Deniz, yar yakin olsa yanima...*]

X η τ ζ ά ζ

Kiafouōr gkhepi nazīk tenī,⁴⁴ 31-32.

[*Kâfir gibi nazik teni...*]

X η τ ζ ά ζ

Sormadin halīm vtilhezōhīm felek,⁴⁵ 32.

[*Sormadin halim[i] dili zalim felek...*]

Τὸ τελευταῖο βιβλίον τοῦ Πνευματικά πού παρουσιάζεται ἐδῶ εἶναι *Tā āpoteleśmata toū Synomōū*, καὶ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1860 ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Δὲ Κάστρο. Τὸ περιεχόμενό του εἶναι παρόμοιο μὲ τὰ δύο προηγούμενα βιβλία τοῦ 1853. Τὰ θέματα τὰ ὅποια σατιρίζει, ἐπίσης, δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ ὅσα ἤδη ἀναφέρθηκαν· ἐπικεντρώνεται ὡστόσο ἢ σάτιρα στὴ μόδα, στὸ συρμό καὶ συγκεκριμένα στὰ καπελίνα καὶ στὰ φτερά τους, στὰ κρινολίνα καὶ στὰ μαλακώφια:

*Ἔμαθα πῶς ὑψώθηκε τῶν βαποριῶν ὁ ναῦλος
δι' ὅσας φέρουν Μαλακῶφ, διότι δίδουν βάρος.
Λέγουν πῶς ὅποια τὸ φορεῖ, ὅποταν προχωρήσῃ
ἔστ' ἀτμόπλοιοι χρειάζεται ἐκτεταμένην θέσι.⁴⁶*

Στις 32 σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρέχουσα διήγηση μὲ τὸν Βουλγαροφαναριώτη, ὁ ὅποιος ἐπανέρχεται καὶ ἐδῶ, παραθέτει ἱστορίες καὶ διαλόγους ὅπως:

44. = Τὸ δέρμα τῆς λεπτοῦ σὰν τῆς ἀπιστης...

45. = Δὲν ρώτησες τὴν κατάστασή μου, κακόγλωσσε κόσμε...

46. Ἡ μόδα αὐτὴ πρέπει νὰ ταλαιπώρησε πολὺ τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ τοῦ καιροῦ, γιὰ τὸ 1865 ὁ Χουρμούζης τυπώνει στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν Κωμωδία *Μαλακῶφ*, πού γίνεται καὶ θεατρικὴ ἐπιτυχία. Μ. Χουρμούζης, *Μαλακῶφ*, Κωμωδία, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Imprimerie Centrale, 1865.

- Ἡ Κατήγκω πρὸς τὴν Ἑλέγκω
Δυστυχισμένη ἐποχὴ μᾶς περαιογυρίζει, 12.
 Ἑλέγκω
Τὰ ἴδια πάσχω καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὸν ἰδικόν μου, 13.
 ἔτερον
Ἔνας νέος μυροδάτος / Στολισμένος καὶ τριζάτος..., 15-16.
 Ἡ Καλλιόπη καὶ ἡ μήτηρ της
ὦ Τύχη μου! τί σ' ἔπαισα, καὶ τόσο μὲ παιδεύεις! 17-20.
 ἔτερον
Λέγ' ὁ κόσμος ὅτι πάσχει ἀπὸ ἀναπαράδιαν 21.
 Γυνὴ μεταμορφωμένη
ὦ Θεέ μου! ἔνα πρᾶγμα!, τὶ ἐτοῦτο εἶναι θαῦμα, 23.
 Ἡ παρράμυνα
Ἡ εὐμορφιά σ' τὸν ἄνθρωπον, εἶναι τῶ ὄντι χάρι, 24-26.
 ἔτερον
Ἔμαθα πὸς ὑψώθηκε τῶν βαποριῶν ὁ ναῦλος, 26-28.

Στὸ τέλος ὑπάρχει ἡ συνηθισμένη προσθήκη τῶν πέντε τουρκικῶν τραγουδιῶν, μὲ τὰ μακάμια τους, μὲ τὸν τίτλο *Τὰ νεώτερα ὀθωμανικὰ τραγούδια*.

Πουγιόντα σαλή,⁴⁷ 29.

[*Bu gün de salı...*]

Χητζασκιάρ, *Τεχρατὰ μπουλσάμ*,⁴⁸ 30-31.

[*Tenhada bulsam...*]

Χητζασκιάρ, *Νὲ ἐηλετήητημ μπὲν ἄ φελέκ*,⁴⁹ 31.

[*Ne eylediydim ben a felek...*]

Χητζασκιάρ, *Μπιὸ γιοὺν σεὶ γκιουρμεμιζισάμ ὀλοὺρ μπανὰ ντου-νιὰ ντάο*,⁵⁰ 31. [*Bir gün seni görmemişsem olur bana dünya dar...*].

Τελειώνοντας τὴν περιγραφή τῶν τεσσάρων αὐτῶν βιβλίων τοῦ Ἀναστασίου Πνευματικά, παρατηροῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο ποῦ χάραξαν οἱ προγενέστεροι στὴν ἔμμετρη σάτιρα. Οἱ ἀνόνημοι Φαναριῶτες, ὁ Χριστόπουλος, ἀλλὰ καὶ ὁ Βηλαράς εἶναι οἱ πρῶτοι διδάξαντες αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν ποίηση. Ἀκόμη καὶ ὁ Τανταλίδης, ποῦ εἶναι σχεδὸν

47. = Καὶ σήμερα εἶναι Τρίτη...

48. = Νὰ τὴν ἔβρισκα στὴν ἐρημιὰ...

49. = Τί σοῦ ἔκανα βρὲ κόσμε...

50. = Ἄν δὲν σὲ δῶ μιὰ μέρα ὁ κόσμος μοῦ γίνεται στενός...

σύγχρονος τοῦ Πνευματικά, ἔχει τὸ μερίδιό του στὰ χυδαϊκά, ὅπως τὰ ὀνομάζουν,⁵¹ ποιήματα τὰ γεμάτα φαναριώτικη χάρη καὶ εὐτραπελία.⁵²

Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι ὁ Πνευματικός ἀντιμετώπιζε καὶ κάποια κατακραυγὴ ἀπὸ τὴν κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία, ἀφοῦ στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου *T*³ ἀποτελέσματα τοῦ συρμοῦ διαβάζουμε:

*Ἦλθες νὰ σοι εἶπω ὅσα, ἔμαθα τόσον καιρὸν,
Τοῦτο βέβαιον διότι, ἔχει ἀρκετὸν καιρὸν
Νὰ ἰδῆ ἢ νεολαία, ἔκδοσίν μου ἔς τὸ παρόν.
Κ' ὅπου μὲ ἰδοῦν μὲ λέγουν: Πνευματικά διατί,
Ἐπανσες πλέον νὰ γράφῃς, νὰ ἰδοῦμε κάτι, τί;
Μ' ἐρωτοῦν μήπως ἴφοβίθην τὴν ἀρὰν τῶν γυναικῶν,⁵³
Κ' ἔπανσα πλέον νὰ γράφω... —Τοῦτο εἶναι περιττόν.*

Τὰ στιχορρήματα αὐτὰ πρέπει νὰ κυκλοφοροῦσαν πρῶτα σὲ φυλλάδια⁵⁴ καὶ ἀργότερα συγκεντρώνονταν ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ βιβλία. Δὲν μπορῶ νὰ μιλήσω μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴ συχνότητα τῶν φυλλαδίων καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ τους: τὴν ὑπόθεση αὐτή, ὡστόσο, τὴν ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν *Βουλγαροφαναριώτη* (σ. 16) ὑπάρχει μέσα σὲ παρένθεση ἡ σημείωση «έπεται ἢ συνέχεια εἰς ἀκόλουθον φυλλάδιον» καὶ ἐπαναλαμβάνεται στὶς σελίδες 23 καὶ 25. Μήπως οἱ διάλογοι τοῦ Πνευματικά εἶναι μιὰ πρόδρομη περίπτωση *Ρωμοῦ* τοῦ Σουρῆ μὲ τοὺς δυὸ καυστικούς ἥρωές του, τὸν Περικλέτο καὶ τὸν Φασουλή, ποὺ τοὺς περιέμεναν οἱ ἀναγνώστες

51. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 71983, σ. 287-288.

52. Οἱ στίχοι τοῦ Τανταλίδη γιὰ τὴν Κεράτσα,

*Ἡ κεράτσα κρυσταλλένια ἔχει γνώση σὰν κορυφῆται
καὶ μιὰ γλώσσα σὰν παπούτσι
Κι ὅταν κάμῃ νὰ λαλήσῃ φαναριώτικα καμπόσα,
ὦ νὰ διεῖτε τότε πνεῦμα ὦ νὰ διεῖτε τότε γλώσσα!*

εἶναι μέσα στὸ κωνσταντινουπολίτικο παιγνῶδες κλίμα, ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Πνευματικός. Βλ. *Ποιητὰ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 12, Ἀθήνα 1954, σ. 263.

53. Ὁ Πνευματικός ἀσχολεῖται συνεχῶς μὲ τὶς γυναῖκες καὶ δὲν παύει νὰ τὶς λοιδορεῖ: ἀπὸ αὐτὴ του τὴν ἐνασχόληση φαίνεται ὅτι προκύπτει καὶ τὸ φυλλάδιο *Τὸ Σύνταγμα τῶν γυναικῶν*, Κωνσταντινούπολις 1860, ποὺ βιβλιογραφήθηκε ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ἡλιοῦ, «Νέες προσθῆκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863», *Τετράδια Ἐργασίας* 10 (1988) 440.

54. Τὸ ὅτι τὰ στιχορρήματα τοῦ Πνευματικά ἦταν φυλλάδια ποὺ ἐκδίδονταν περιοδικὰ τὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ διευκρίνιση στὸ φυλλάδιο *Σύνταγμα τῶν γυναικῶν*, στὸν τίτλο τοῦ ὁποίου γράφεται σαφῶς: «Ποιήματα περιοδικὰ ἐκδιδόμενα ἅπαξ τοῦ μηνός».

κάθε Σάββατο;⁵⁵ Ἡ ἔρευνά μου σ' αὐτὸ τὸ πρῶμο στάδιο δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ τέτοιου εἴδους ἐρωτήματα· ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ δώσει καὶ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν Ἄναστάσιο Πνευματικά.⁵⁶

Μὲ τὴ σύντομη αὐτὴ παρουσίασή μου σκοπὸ εἶχα μόνο νὰ καταγράψω τὴν ἔμμετρη δημιουργία ἑνὸς σχεδὸν ἄγνωστου κωνσταντινουπολίτη στιχουργοῦ καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ τιμήσω τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου λόγιου Λέανδρου Βρανούση.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

55. Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 23, Ἀθήνα 1954, σ. 232-233.

56. Ἡ μόνη μνεία βρίσκεται στὸν Μ. Γεδεών, Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, Ἀθήνα 1932, σ. 65, ὅπου ἀποκαλεῖ τὸν Ἄναστάσιο Πνευματικά «πλανόδιο στιχουργό», Α. Πολίτη, ὁ.π., σ. 87.